

МАҲАЛЛАЛАРДА ТАДБИРКОРЛИК ВА ҲУНАРМАНДЧИЛИКНИ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Турсунов Бобир Ортиқмирзаевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори

Ашуров Мухаммаджон Муродович

Наманган муҳандислик-технология институти таянч докторанти

Маълумки, ривожланган мамлакатларда тадбиркорлик корхоналарини вужудга келиши ва муваффиқиятли хўжалик юритиши давлат ёрдами воситасида таъминланади. Уларда бу соҳада жуда катта ижобий тажриба тўпланган, ундан бизнинг шароитларимиз ва хусусиятларимизни ҳисобга олган ҳолда фойланиш ижобий натижаларга олиб келади.

МДХ ва Ғарб мамлакатлари етакчи мутахассисларининг баҳолашига кўра, бизнинг иқтисодиётимиз самарали амал қилиши учун аҳолининг ҳар 70-80 кишисига битта ташкилий бирлик тўғри келиши лозим.

АҚШда 1953 йилдаёқ бутун мамлакат бўйича вакилларни кенг тармоғига эга кичик бизнес ишлари бўйича маъмурият ташкил этилган эди. Унда 3 мингдан ортиқ ходимлар хизмат қиладилар. Ҳукукий кўмиталар (30-40 кишидан иборат) ҳар бир штатда ташкил этган.

Бу ташкилот фаолиятининг асосий йўналиши шахсий ишнинг олиб боришда ёрдам бериш, кичик бизнесга кредитлар ва кафолатланган қарзлар беришдан иборат. Шу билан бирга, хусусий секторга кўмаклашиш, молиялаштириш ва кредитлаш, турли хил маълумотлар бериш, тарбиркорлар малакасини оширишдан иборат. (SBA) маъмурият 45 миллиард долларлик бюджетга эгадир ва уни фаолиятини мамлакат президенти назорат қилади. Мамлакат ишчи кучининг учдан икки қисми ушбу секторда банд.

АҚШ иқтисодиётини юқори жаражада ривожланганли туфайли бу ердаги кичик корхоналар ҳам бошқа мамлакатлардагига нисбатан йирик корхоналар сифатида намоён бўлади.

Ривожланган давлатларда кичик корхоналарнинг энг муҳим вазифаларидан бири – иқтисодиётда рақобат муҳитини таъминлаш ҳисобланади. Бу борада АҚШда белгиланган қонунида қуйидагича таъкидланган: “Хусусий тадбиркорлик америкача тизмининг моҳияти бўлиб, эркин рақобат ҳисобланади. Фақат тўла ва эркин рақобатгина эркин бозорни, тадбиркорликка бўлган эркин имкониятни, шахсий

ташаббус ҳамда қарашларни намоён этиш ва ривожлантириш учун имкониятни кафолатлаш мумкин. Бундай равобатни ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш нафақат иқтисодий фаровонликни, балки мамлакат хавфсизлигини ҳам асосини ташкил этади. Хавфсизлик ва фаровонлик эса, кичик бизнеснинг мавжуд ва потенциал имкониятларини ривожлантирмай ва рағбатлантирмай туриб таъминлаш мумкин эмас”. [1]

1-жадвал

Ривожланган мамлакатларда кичик бизнес кўрсаткичлари

Мамлакат	КЎК сони, минг	Ҳар минг киши аҳолига КЎК соин	КЎКни умумий бандликдаги улуши, фоиз
АҚШ	200000	74	69
Европа иттифиқи мамлакатлари	350770	58.0	83
Буюк Британия	2630	56.0	59
Германия	3690	48.0	75
Италия	3920	26.5	73
Франция	1980	45.0	65
Япония	6450	49.6	78
Россия	866.2	25.8	20.1

Японияда ҳам кичик бизнесга жуда катта эътибор берилади. Японияда ҳар 10 та корхонанинг 9 таси ҳунармандчилик, кичик ва ўрта бизнес корхоналари ҳисобланади. Унинг ялпи миллий маҳсулотдаги улуши жуда юқори. Бу давлатда кичик корхоналарнинг қўллаб-қувватлаш учун қуйидаги ташкилотлар, уюшма ва марказлар хизмат қилади:

-кичик ва ўрта бизнес бўйича бошқарма;

-кичик бизнес ва ҳунармандчилик корхоналарини ривожлантириш бўйича давлат корпорацияси;

-КЎК ассоциациясининг умумяпон федерацияси;

-КЎК умумяпон маркази ва бошқалар.

Шунингдек, тадбиркорликни кредитлаш учун ўнлаб махсус банклар хизмат қилади. Давлат ёрдамида эса имтиёзли солиққа тортиш, тезлаштирилган амортизация, банкрот бўлганда ёрдам бериш, кичик бизнесни техникавий даражасини ўстиришни рағбатлантиришдан иборат.

Японияда кичик корхона ва тадбиркорларга 500 дан ортиқ савдо – саноат палаталари ва унинг филиаллари маслахатлар, молиявий ва билим олиш учун ёрдам беради. Давлат ёрдамида молиявий асосини тадбиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш махсус фонди – халқ фонди, шунингдек молиявий корпорация ташкил қилади.

Қўллаб-қувватлаш ишларини тижорат банклари ҳам давлат ва ижтимоий фондлар воситачилигида олиб боради.

Давлат маблағларини тақсимлаш Япония ҳукумати томонидан ташкил этилган кичик тадбиркорлик корпорациясини каби тижорат тузилмалари томонидан бажарилади.

Францияда ҳунармандчилик ва кичик корхоналарни қўллаб-қувватлаш бўйича ҳар хил ташкилотлар фаолият олиб боради:

- кичик ва ўрта корхоналар конфедерацияси;
- савдо палатаси;
- ҳунармандчилик ишлари бўйича палата;
- қишлоқ хўжалиги палатаси;
- инвестицион хавф-хатарни суғурталашнинг француз жамияти;
- бизнесни ташкил қилиш маркази ва бошқалар.

Миллий даражада ҳунармандчилик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш сиёсати давлатнинг топшириғи бўйича ҳаракат қилувчи вазирликлар ва муассасалар томонидан назорат қилинади.

Қуйидаги шаклда молиявий ёрдамлар қўлланилади:

- бошловчилар учун кафолатсиз, фоизсиз қарз (сўз бериш остида қарз);
- 5 йил давомида тўланадиган фоизли қарзлар;
- ишини йўқотган ва бизнесни бошлашни истовчилар учун 32 минг фракгача субсидиялар ажратиш;
- имтиёзли солиққа тортишнинг турли шаклларида фойдаланиш.

Германияда 3.6 млн.дан ортиқ кичик ва ўрта бизнес субъектлари мавжуд бўлиб, уларда иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолини қарийб 75 фоизи машғул. Бу корхоналар мамлакатда ишлаб чиқарилган ЯИМнинг 60 фоизини етказиб бермоқда. У ерда

ишловчилар сони 50 кишигача бўлган, ўртачалари эса ишловчилар сони 50 кишигача ва йиллик обороти 100 млн маркагача бўлган корхоналар киритилади.

Германияда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган, озиқ-овқат ва бошқа истеъмол молларини кўплаб турларини ишлаб чиқарадиган корхоналар давлат тасарруфидан ҳар томонлама рағбатлантирилади. Улар қишлоқ жойларида цехлар шаклида кичик-кичик ишлаб чиқариш қувватлари сифатида ташкил этилган. Бу давлат ҳам ҳунармандчилик ва тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилган давлатлар тизими шаклланган бўлиб, у биринчи галда бу борадаги ҳуқуқий базани яратишга ва тадбиркорларни ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга асосланади.

Шунингдек, уларни узоқ муддатли кредит ресурсларидан имтиёзли фойдаланиш, имтиёзли солиқ тартибини, ишлаб чиқариш, молиявий, ижтимоий, бозор инфратузилмаларини шакллантириш ҳам пировард натижада иқтисодиётни ана шу тармоғини самарали равожлантиришга хизмат қилади.

Германиянинг Федерал иқтисодиёти вазирлиги ҳунармандчилик ва кичик корхоналарни ташқи бозорга яна ҳам фаолроқ чиқишларига катта эътибор бермоқда.

Халқаро тажриба корхонанинг фаолияти билан боғлиқ потенциал хавфининг назорат органи томонидан баҳоланиши асосида корхоналарни текшириш учун танлаб олиш энг самарали усул эканлигини кўрсатади. Бошқача қилиб айтганда, бу усул текшириш учун танлаш ва текширишларни даврийлиги хўжалик юритувчи субъект фаолиятларини соғлиғига, атроф-муҳитга ёки мамлакатнинг иқтисодий ҳолатига потенциал хавф даражасига боғлиқлигини назарда тутати.

Германияда кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг давлат дастури ишлаб чиқилган ва амалга оширилади. Унга мувофиқ тадбиркорларга фаолиятнинг дастлабки икки йилида фоизсиз кредит берилади. Кейинги йилларда эса жуда паст ставкаларда йиллик фоизлар ундирилади. Шу тариқа, деярли бепул бошланғич сармоя билан таъминланади.

Имтиёзлар давлат ташкилоти томонидан пухта ишлаб чиқилган бизнес режага асосан берилади. Кейинчалик бу ташкилот кредитдан мақсадли фойдаланилаётганлигини жиддий назорат қилади ва барча ҳаражатлар тегишли ҳисоб-варақлар билан тасдиқланишини талаб қилади. Ишлаб чиқариш соҳасида фаолият юритаётганлар кичик корхоналар арзон нархларда қурилиш учун ижарага участкалар олади.

Шуниси муҳимки, бу мамлакатда иқтисодиёт таркибини ўзига хос хусусиятларидан халқни менталитетидан, мавжуд ресурслар ва бошқа омиллардан келиб чиқиб, кичик ва ўрта бизнесни аниқ мақсадли қўллаб-қувватлаш бўйича пухта ўйланган давлат сиёсати амалга оширилади.

Жанубий Кореядаги кичик бизнес федерацияси, кичик ва ўрта корхоналар банки, технологияларни суғурта қилиш федерацияси, савдо ва саноат вазирлиги кичик ва ўрта корхоналарни ривожланишига ёрдам беради.

Саноатни ривожлантириш сиёсатнинг ажралмас қисми сифатида хунармандчилик, кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш сиёсати соҳасида йирик қонунчилик базаси ташкил қилинган: кичик ва ўрта корхоналарни рағбатлантириш ҳақидаги дикрет (1966 йил), кичик ва ўрта корхоналарни субконтракт ишларини рағбатлантириш ҳақидаги қонун (1978 йил), фақат кичик ва ўрта корхона ишлаб чиқарадиган товарлар рўйхатидан (1982 йил), кичик ва ўрта корхоналар ўзаро ёрдам фонди ҳақидаги қоидалар (1984 йил), кичик бизнес бошқарувини тартибга солиш ва модернизация қилиш бўйича дикрет (1983 йил) ва бошқалар.

Қўллаб-қувватлаш биринчи галда энг юқори экспорт потенциалига эга бўлган фирмаларга берилади. Шу билан бир вақтда кичик корхоналар йирик кооператив гуруҳларга бирлашган бўлади, улар ҳукумат молиявий, солиқ бўйича ва техникавий ёрдам бериб туради.

Жанубий Кореяда иқтисодий ривожланишини экспертга йўналтирилган стратегияси XX асрни охириги 40 йили мобайнида босқичма-босқич амалга оширилган.

Мазкур стратегия 4 босқичдан иборат бўлиб, барча босқичлар бевосита хунармандчилик ва кичик бизнес фаолиятни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган. Тўғри иккинчи босқичда (1973-1979 йиллар кичик бизнесни ривожланиши пасайиши кузатилган бўлсада, учинчи ва тўртинчи босқичларда (1980-1990, 1990-2000 йиллар) кичик бизнесни ривожланишига хизмат қилувчи давлат ислохотлари амалга оширилди.

Италияда ҳозирги пайтда кичик бизнес кўрсаткичлари асосида “Учинчи Италия” мамлакатни маркази ва шарҳини ўз ичига олувчи минтақа пайдо бўлди. Бу ерда тўқимачилик маҳсулотлари, кийим-кечак, оёқ кийими, мебель ва керамика ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарни аксарият қисми жойлашган.

Италияда, саноат округлари, констуляциялар, гуруҳлар ва тармоқлардан иборат минтақавий кооперативларни кузатишимиз мумкин. Округ бирор мамлакатни ишлаб чиқаришда айрим босқичларга ихтисослашган бир талай кичик корхоналарни бирлаштиради. Корхоналарни тор ҳудудда зич жойлашгани эса уларга инновация ҳолатини яхшилаш, ҳозир жавоблик, хавотирни камайтириш, умумий ҳаражатларни камайтира олиш каби кооперация афзалликларидан фойдаланиш имконини беради. Констелляция – ишлаб чиқаришни ўрта ёки охириги босқичларига ихтисослашган бир неча (5-10) корхоналардан иборат кооперациядир. Уларнинг ичида биттаси етакчи ҳисобланади. Ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш шароитида янги тараққиёт

истикболлари белгиланаётган аниқ ҳаракат мақсадларига эгалик қилиш имкониятлари туғилган жойларда гуруҳлар пайдо бўлади.

Айниқса, констеляцияларни фойдаси ва самараси юқоридир. Кичик корхоналар бирлашиб олишган кейин ўз муаммоларини ҳал этибгина қолмай, балки ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш, янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш, янги бозорларга чиқиш каби масалаларни ҳам ҳал этиш имконига эга бўладилар.

Одатда констелляцияда ишлаб чиқаришни охириги босқичида банд бўлган корхоналар етакчи ҳисобланади, яъни у ишлаб чиқаришдаги шерикларидан улар ишлаган қисмларини тўплаб, ҳаммасини бир бутун, тугалланган маҳсулот шаклига келтиради ва тайёр маҳсулотни бозорга чиқаради. Асосийси, констелляция кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ўзаро фойдали шартлари асосида кўнгилли равишда бирлашиш шаклидир. Гарча унда етакчи фирма мавжуд бўлса ҳам бирлашма ичида бир-бирига қаттиқ тобелик йўқ.

Бундан ташқари, Италияда битта йирик саноат корхонаси атрофида, унинг учун ёрдамчи тариқасида ўнлаб, юзлаб кичик корхоналарни юзага келади ва бундан мамлакат иқтисодиёти катта манфаат кўради.

1990 йилда Италияда маъмурий тартиб қоидаларни соддалаштиришга, муддатларни қисқартиришга ва хусусий секторни давлат органлари билан бевосита ўзаро алоқасини камайитиришга қаратилган “Маъмурий тартиб қоидалар тўғрисида”ги (241/90 Қонун) қонуни қабул қилди. “Сукут сақлаш – ризолик аломати” (Silenzio assenso) принципини жорий этилиши соддалаштиришдан бири бўлади. Унга мувофиқ давлат органи ариза берувчини сўровига жавоб бериши керак бўлган муддат билан чекланади. Агар 30 кун мобайнида аризага салбий жавоб берилмаса, ариза берувчи ўзи сўраётган ҳаракат ёки фаолиятни амалга ошириш ҳукуқига эга деб ҳисобланади. Ҳозирги вақтда Италия ҳукумати “ризолик сақлаш – ризолик аломати” принципи қоидасини 194 маъмурий тартиб қоидаларига жорий этган.

Шу билан бирга Италияда кичик корхоналарни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тадбирлари орасида мақсадли молиялаш ва имтиёзли кредитлар алоҳида ўрин тутди.

Ҳар йили бунга тахминан 600 млрд лира сарфланади. Кўп ҳолларда бундай молиялаш имтиёзли солиққа тортиш ва кичик корхоналарни бирлаштирадиган консарциум ва ширкатлар каби қўлланилади. Битта консарциум таъминладиган маблағ миқдори йилига 300 млн лирадан ёки уч йил мобайнида 800 млн лирадан ортиқ бўлмаслиги лозим. Таркибига сармояси 20 млн лирадан кам бўлмаган камида 5 та корхона кирган бирлашмалар махсус ёрдам кўрсатилади. Бундай уюшмалар асосий вазифаси қатнашчилари 40 фоизгача ҳаражатни қоплаш мумкин. Янги корхоналарни ташкил этишда кредитлар 15 йил муддатга, фаолият юритаётган корхоналарни замонавийлаштириш ёки кенгайтириш 10 йил муддатга бералади. Бунда фоиз

ставкаси кредит микдорини ҳисобга олган ҳолда, бозор фоиз ставкасини 36-60 фоизини ташкил этади.

Россия Федерациясида кейинги йиллар мобайнида кичик бизнес соҳасида жуда кўп ишлар амалга оширилади. Россияда авваллари хусусий сектор ва тадбиркорлик фаолияти паст даражада эди.

Россияда солиқ сиёсати бўйича жадал ишлар амалга оширилмокда. Солиқ “юки” юқори эканлиги бизнесни ривожланишига тўсқинлик қилибгина қолмайдан, балки кўпгина тадбиркорларни бозорда рақобатбардошлигини сақлаб қолиш учун “хуфиёна иш юритишга” мажбур қилади. Россияда солиқ солишнинг соддалаштирилган тизимини қўллайдиган кичик бизнес корхоналир учун ягона солиқ ставкаси даромад ҳажмининг 6 фоизини ёки ҳаражатлар микдорига камайтирилган даромаднинг 15 фоизини ташкил этади. Солиқ солиш объекти тадбиркорнинг ўзи қоплайди.[1]

Солиқ солишнинг соддалаштирилган тизимини қўллайдиган ташкилот қўшилган қиймат солиғини тўловчи ҳисобланмайди. Россия Федерациясининг божхона ҳудудига олиб келишда тўланиши керак бўлган қўшилган қиймат солиғи бундан мустасно.

Бундан ташқари Россия даромад солиғи учун 13 фоиз микдорида пропорционал (ясси) шкала қўлланилишидан ташқари, социал солиқ регрессив шкала бўйича ундирилади. Ушбу схема бўйича муайян даражадан олинандиган иш ҳақи суммасидан пасайтирилган ставка бўйича солиқ ундирилади. Бунда энг юқори ставка 26 фоизни ташкил этади. (20 фоиз – қишлоқ хўжалиги корхоналари учун).

2-жадвал

Турли давлатларда тадбиркорлик ва ҳунармандчилик ҳуқуқий бошқаришда давлатнинг бош ислохотчилик йўналишидаги аҳамияти [3]

АҚШ	Англия	Германия	Франция	Япония	Ўзбекистон
эркин бозор муносабатларига асосланган	давлат ва бозор механизм ва фаолиятига асосланган	ижтимоий бозор хўжалигига асосланган	давлат «дирижизм» и-га асосланган	ишлаб чиқариш фаолиятини и кооперативлаштириш устуворлигига асосланган	«давлат – бош ислохотчи» тамойили асосида бозор муносабатларини фаоллашти

					-ришга асосланган
--	--	--	--	--	----------------------

Буюк Британияда кичик тадбиркорлик ва хунармандчиликни қўллаб-қувватлашнинг асосий ҳукумат дастури Loon Guarantee Scheme ҳисобланади. У тижорат банклари учун мустақил равишда кредит олмайдиган тадбиркорлик турларига кредит бериш имконини беради. Бунда ҳукумат 70 фоизгача, хатар мавжуд бўлган жойларда эса 85 фоизгача маблағ қайтмаслигини кафолатлайди. Бундай кафолатлар фоиз ставкаси йилига 2.5 фоизни, хатар мавжуд бўлган жойларда эса 2 фоизни ташкил этади. Шу тариқа банклар томонидан кичик тадбиркорликка тақдим этадиган кредитларни 70-80 фоизи ҳукумат томонидан кафолатланади. Бу кафолатларни қоплаш учун ҳар йили бюджетдан тахминан 50 млн фунт стерлинг ажратилади.

“Маҳаллий аҳамиятдаги корхоналарга кўмаклашиш агентлиги” кичик фирмаларни ҳудудий қўллаб-қувватлайдиган 200 мустақил бюродан иборат ассоциациядир. Унинг “Корхоналар ташкил этишга кўмаклашиш схемаси” дастури ўз фирма, корхона кабиларни очишни хоҳлаган ишсизларга молиявий ёрдам беради. Бошқа дастур “Кредитларни кафолатлаш” дастурига мувофиқ, уч йил мобайнида муваффиқиятли фаолият олиб борган тадбиркорлар ҳисобига суғурта мукофотлари бералади. 90-йиллардан бошлаб, Буюк Британия саноати конфедерацияни “Тадбиркорликни кенгайтириш дастури”ни амалга оширмоқда. Унда кичик тадбиркорлик билан амалий муносабатлар ўрнатилган ва унинг ривожланишидан манфаатдор юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган махсус бадал кичик корхоналарни молиялаштиришни қўшимча манбаи ҳисобланади. Шунингдек, жойларда кичик тадбиркорликни ривожлантиришни учун муниципал ҳукуматнинг молиявий қўллаб-қувватланиши таъминлайдиган, шунингдек, ўз ишини ташкил этиш ёки кенгайтиришда ёшларда кўмаклашадиган, кичик тадбиркорлик соҳасида тадбиркорни тайёрлайдиган махсус дастурлар мавжуд.

Демак, тадбиркорликни ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб берувчи, турли хизматлар кўрсатувчи инфратузилма объектив ҳол бўлиб, у асосан тадбиркорлик фаолиятини яхшилашга қулай муҳит яратади.

Манбаалар:

1. У. Гафуров “Кичик бизнес корхоналари салмоғини оширишнинг айрим йўналишлари”. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №3, 2004 йил, 15-бет.
2. Россия Федерациясининг солиқ кодекси. 346.20-модда, 241-модда.
3. www.cer.ru сайти